

מקורות היסטוריים על ארץ-ישראל בתקופת השלטון העות'מאני בארכיונים באוסטריה ובגרמניה

אלכס כרמל

[1]

גנזך המדינה האוסטרי : ארכיון משרד החוץ בווינה

חומר רב על אודות ארץ-ישראל — בעיקר מאמצע המאה ה-19 ועד סוף מלחמת העולם הראשונה — שמור ב- Haus-, Hof- und Österreichisches Staatsarchiv, Abt.: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien I, Minoritenplatz 1. בגנזך זה, המחזיק בתעודות משרד החוץ של אוסטריה-הונגריה (להלן אוסטריה), מרוכז החומר על ארץ ישראל בעיקר בשני מדורים:

א. קונסוליות 1848—1918 (להבדיל משגרירויות) (Konsulate) (1848—1918)

מדור זה (PA xxxviii) כולל את הדו"חות, ששלחו נציגיה הקונסולריים של אוסטריה ברחבי העולם למשרד החוץ בווינה. דו"חות אלה כונסו בתיקים כאשר כל תיק כולל דו"חות של קונסוליה אחת במשך שנה אחת.

החומר הארץ-ישראלי מופיע במדור זה בעיקר בתיקים הבאים:

1. תיקי הקונסוליה בירושלים 1853, 1855, 1862, 1864—1865, 1867—1869, 1876, 1882—1883, 1885, 1887—1887, 1891—1893, 1902—1904, 1917.

2. תיקי סגנות — הקונסוליה ביפו 1896, 1905, 1908—1909, 1913—1915.

3. תיקי הקונסוליה הכללית בבירות (שהיתה מופקדת גם על הסוכנויות הקונסולריות של אוסטריה בחיפה-עכו וטבריה-צפת בעוד אשר שאר חלקי ארץ ישראל היו כפופים לקונסוליה העצמאית בירושלים) 1850—1856, 1858—1861, 1866—1885, 1887—1907, 1909—1918.

בתיקים אלה מצויים דו"חות מדיניים על המתרחש בארץ ישראל, על השלטון המקומי, על פעילות המעצמות בארץ, על ביקורם של אורחים רמי-מעלה וכיוצא באלה. מקום רב במיוחד

מקורות היסטוריים על ארץ-ישראל בתקופת השלטון העות'מאני בארכיונים באוסטריה ובגרמניה

תופסת בעיית המקומות הקדושים והסכסוכים הדתיים והמדיניים שהתעוררו סביבה. מספר הדו"חות שונה מאד משנה לשנה — החל בדו"ח אחד בשנה וכלה בעשרות דו"חות. בתיקים רבים חסר חלק מן הדו"חות (שמוספרו על ידי מחבריהם במספרים סידוריים). כפי שמניין השנים הנ"ל מלמד, אבדו תיקים רבים ובוודאי גם היו שנים שלא נשלח בהן (בעיקר מיפו ומירושלים) לשר החוץ בווינה אף דו"ח מדיני אחד. רוב הדו"חות כתובים בלשון הגרמנית, אך חלקם כתובים באיטלקית ובצרפתית.

ב. ארכיוני השגרירויות והקונסוליות (Gesandtschafts und Konsulatsarchiv)

מדור זה (AB 217) כולל חומר רב, שהצטבר בארכיוני הנציגויות הדיפלומטיות והקונסול-לריות של אוסטריה ברחבי העולם והועבר כפעם בפעם לווינה לשם שימור בארכיון משרד החוץ.

עיקר החומר הארץ-ישראלי במדור זה בא מארכיון הקונסוליה האוסטרית בירושלים. ארכיון זה הועבר לווינה בשני שלבים — חלקו הקטן (מכונס עתה ב-27 חבילות בנות חמישה קילוגרמים כל חבילה לערך) בשנת 1921 וחלקו הגדול (155 חבילות דומות) בשנת 1939. ארכיון הקונסוליה הירושלמית מקיף את התקופה 1843—1917. החלק הראשון (שהגיע לווינה בשנת 1921) מסודר עדיין על פי סידורו המקורי. הוא מסומן במספרים 1—27. למעלה ממחצית החבילות עוסקות בעניינים מנהליים וסידוריים. שאר

החומר עוסק בנושאים מגוונים כגון:

'פרשת הקונסוליה הבלגית (1851—1855)';

'פרויקט בית החולים האוסטרי (1852)';

'בית הדפוס האוסטרי (1852—1867)';

'בתי אירוח של צליינים אוסטרו-הונגרים (1853—1870)';

'נסיעות של [אנשי] חצר הקיסר (1855—1902)';

'Affaire di Terra Santa (1856)';

'בית החולים רוטשילד בירושלים (1856—1911)';

'בית יהודי לעולי רגל ולעניים נוה שולום [כך!] (1858—1867)';

'קרן למל (Lämmel) (1862—1917)';

'קואסים (1863—1910)';

'מצב מדיני וכלכלי של א"י (1895)';

'תשעיה חשמלית (1898)';

'בית המכס ביפו (1906—1911)';

'דו"חות צבאיים (1906—1914)';

החלק השני והגדול של ארכיון הקונסוליה הירושלמית (שהגיע לווינה בשנת 1939) היה מופקד לפני כן בקונסוליה הכללית של איטליה בירושלים. חלק זה הגיע לארכיון האוסטרי במצב של תוהו ובוהו. כשני שלישים מן התיקים היו מפורקים ובחלקם אף ניוקו על ידי מים וכורסמו בפי עכברים. אנשי הארכיון בווינה סידרו מחדש את החומר הרב הזה (כחצי טון מסמכים) ב-101 חבילות לפי שנים (ולא לפי עניינים) – פתרון דחוק שעזר, כמובן, רק מעט להתמצא בו.

יתר החומר שהובא ב-1939, נשתמר בסידורו המקורי וחולק ל-54 חבילות. רובן של חבילות אלה עוסק בעניינים מנהליים וסידוריים ומיעוטו בנושאים ענייניים מגוונים. מתוך מיעוט זה אפשר אולי ללמוד על אופי הרוב הבלתי מסודר (101 החבילות הנ"ל) ולפתח על חלקו.

כך כוללת יתרת החבילות המסודרות, בין היתר, את הנושאים הבאים:

'חוליע בא"', 1908; 'הגירה יהודית ואשרות שהיה בא"י 1894–1906'; 'מיפקדי אוכלוסיה 1890, 1900, 1910' (מיפקדים באוסטריה שחייבו את הקונסולים להעביר לווינה את רשימת הנתינים שבאזור סמכותם); 'ענייני דואר, 1910–1911'; 'טבלאות של הפלגות אניות 1899–1911'; 'התנפלויות [– (שוד)] על כרכרות הדואר האוסטרי [בדרך יפו–ירושלים] 1907–1912'; 'עניינים תורכיים 1868–1914'; 'עניינים צבאיים 1894–1914'; 'פטור הקונסולים בתורכיה ממכס 1862–1915'; 'סרטי מלחמה אוסטרו-הונגרים, 1916–1917'; 'תיקים כלכליים (דו"חות)'; 'ענייני עונשין (על פי שנים)'.
כאמור, רובו של סוג זה של חומר הוא מן ארכיון הקונסוליה הירושלמית. בווינה מצוי עוד ארכיונה של הקונסוליה האוסטרית ביפו – סה"כ 32 חבילות המסודרות ברובן לפי שנים ומקיפות את התקופה 1853–1917. חמש חבילות מתוך הארכיון היפואי מסודרות לפי עניינים. למשל:

'חגיגות יום הולדת הקיסר [פרנץ-יוסף] 1901–1916';

'שביתה 1908';

'חילופי קאימקאמים 1908–1917';

'פינוי יפו 1917'.

חבילה אחת של החומר היפואי כוללת את ספר ההתכתבויות של הסוכן הקונסולרי של אוסטריה בחיפה מן השנים 1821–1827.

אשר לארכיון הקונסוליה האוסטרית הכללית בביירות, דומה כי בו יש רק מעט חומר הנוגע לארץ ישראל. ארכיון זה מקיף רק 67 חבילות ועוד חמישה קרטונים מן השנים 1842–1918. הארכיון בביירות כבר נכלל באינדקס חדש, שהחלה הנהלת הארכיון בווינה להוציא על תכולת ארכיוני השגרירויות והקונסוליות. על פי אינדקס זה (שהגיע ב-1970 לאות 'B') כולל הארכיון של בירות בעיקר חומר סידורי. יוצאת מכלל זה (לגבי הנוגע לארץ ישראל) היא רשימת הנתינים [של אוסטריה-הונגריה] המתגוררים [בתחום סמכותה]

מקורות היסטוריים על ארץ-ישראל בתקופת השלטון העות'מאני בארכיונים באוסטריה ובגרמניה של ה[סוכנות הקונסולרית צפת ב-1894]. כן יתכן ששלוש הקרטונים הכוללים, בין היתר, התכתבויות מדיניות ודו"חות מדיניים מן השנים 1842—1913, נוגעים בחלקם גם לצפון ארץ ישראל.

לסיכום יאמר כי בארכיון משרד החוץ האוסטרי מצויה כמות עצומה של חומר הנוגע לתולדות ארץ ישראל בשלהי תקופת השלטון העות'מאני. כאן נסקרו רק שני המדורים שבהם מרוכז רוב החומר. תעודות רבות ואולי חשובות מאד ומוקדמות מפורות במדורים נוספים של הארכיון — למשל בתיקי תורכיה. יש לזכור כי אוסטריה כבר היתה מיוצגת בארץ ישראל לפני המאה הי"ט. ב-1770 למשל יצגו אותה סגן-קונסול בעכו וסוכן קונסולרי ביפו, ולא מן הנמנע כי גם לפעילות מוקדמת זו אפשר למצוא עדויות בארכיון משרד החוץ בווינה.

ריבוי הנתינים היהודים של אוסטריה בארץ ישראל גרם לכך, שחלק גדול מן החומר הדוקומנטרי — כמו פעילות הקונסולים האוסטרים בכלל — עוסק בישוב היהודי. אכן, אין ספק כי תעודות ארכיון משרד החוץ בווינה עשויות לשמש מקור רב ערך להרחבת ידיעותינו על תולדות ארץ ישראל בכלל ועל הפעילות האוסטרית בארץ ישראל והישוב היהודי הישן בפרט. בשל אי הסדר שבו שרוי רוב החומר האוסטרי כרוכה אמנם עבודת מחקר כזאת בעמל רב במיוחד. דומה אבל כי משקלה היחסי הגדול של אוסטריה בקרב המעצמות שפעלו בארץ ישראל — בעיקר מאז שנות ה-40 של המאה הי"ט — מצדיק בהחלט השקעת עמל זה.

[2]

הארכיון הפוליטי של משרד החוץ הגרמני בבון

(*Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn, Adenauer-Allee 99—103*)

בארכיון בבון מצוי יותר חומר על ארץ ישראל בימי השלטון העות'מאני מאשר בכל ארכיון אחר ברפובליקה הפדראלית של גרמניה. שמורים בו תיקי משרד החוץ הגרמני בברלין החל משנת 1867, היא שנת יסודו של האיגוד הצפון גרמני, ועד לחיסול הקיסרות הגרמנית.

התמצאות כללית על החומר בבון, על תוכנו ועל סידורו אפשר לקבל מתוך קטלוג העומד לרשות באי הארכיון. קטלוג זה חובר באנגליה, אליה הועברו תעודות משרד החוץ הגרמני אחר מלחמת העולם השנייה. מזה שנים עוסקים אנשי הארכיון בבון בסידורו מחדש, אחר שחלק מן התיקים פורקו באנגליה לצורכי צילום. כן עוסקים בבון בסידור הארכיונים של נציגויות גרמניה במזרח (במידה שנשארו בידי הגרמנים) לשם העמדתם לרשות החוקרים. חומר אחרון ורב כמות זה איננו ניתן לפי שעה לשימוש. רוב החומר בארכיון בבון, הנוגע לארץ ישראל והפתוח לקהל החוקרים, מרוכז במדור

'תורכיה' (Türkei I.A.B.g). תעודות רבות שמורות גם בתיקי 'פרוסיה' (למשל ביקורם של הקיסר וילהלם השני ב-1898 בארץ ישראל) ובתיקי מלחמת העולם הראשונה (WK 11G).

כאמור, יש לחפש את החומר על ארץ ישראל בעיקר במדור 'תורכיה'. מדור זה מקיף את התיקים השוטפים שהצטברו במשרד החוץ בברלין ואשר טיפלו בענייני האימפריה העות'מאנית. מבין מאות התיקים 'התורכיים' (מהם בעלי עשרות כרכים) ישנם אחדים העוסקים במפורש בארץ ישראל ונקל לאתרם בקטלוג על פי שמות התיקים: מריבות על המקומות הקדושים בארץ ישראל (תיק 33); תלונת ממשלת רוסיה על הקונסול הגרמני בירושלים, 1872 (תיק 105); הגנת הנוצרים בארץ ישראל (תיק 126); מריבות בין נוצרים ומוסלמים בחיפה, 1880 (תיק 140). והקמת מדינה נוצרית בארץ ישראל, 1888—1919 (תיק ש 175) (זהו למעשה המשכו של תיק 33).

בין תיקי 'תורכיה' האחרים, שאינם נושאים את שם ארץ ישראל, מצאתי חומר רב-ערך לענייננו בעיקר בתיקים הבאים: הנוצרים בתורכיה (תיק 175); הפרוטסטנטים בתורכיה (תיק 175 d); תכנית להתיישבות גרמנים באסיה הקטנה (דן גם בארץ ישראל) (תיק 189); היהודים בתורכיה (תיק 195—העתקים פוטוסטטיים של כרכי תיק זה מצויים בארכיון הציוני בירושלים) ובעיקר בתיקים 108 (1874—1877) ו-134 (1879—1919)—התכתבויות השגרירות הגרמנית בקושטא עם נציגויות גרמניות אחרות. שני תיקים אחרונים אלה כוללים עשרות רבות של כרכים. רב כרכים ובעל ערך מיוחד הוא גם תיק 177 בעל השם המטעה 'לבנון' (סוריה). תיק זה כולל את התכתבותו של משרד החוץ בברלין עם סגנות הקונסוליה הגרמנית בחיפה (שבפרקי זמן אחדים היתה כפופה לקונסוליה הגרמנית הכללית בבירות ולכן הוכנס בוודאי החומר לתיק 'לבנון'). חשיבותו המיוחדת של תיק 177 בכך, שסגן הקונסול הגרמני האחרון בחיפה Löytved-Hardegg (שרק ההתכתבות עמו הוכנסה לתיק זה) היה בעל השפעה רבה במשרד החוץ הגרמני. דו"חותיו הרבים יחסית מקנים לנו ידע רב על המדיניות הגרמנית כלפי ארץ ישראל בשנים האחרונות והמכריעות שלפני מלחמת העולם הראשונה ובמשך המלחמה עצמה. כן הכניסו אנשי משרד החוץ בברלין לתיק 177 את רוב החומר השוטף שדן בענייני ארץ ישראל אחר עזיבת הקונסול הכללי הגרמני האחרון הד"ר Brode וכיבוש ירושלים בידי הבריטים בשלהי 1917. כאן מצוי, איפוא, גם חומר חשוב המסכם את האינטרסים הגרמנים בארץ ישראל תחת שלטון התורכים תוך כדי דיון בחיסולם של אינטרסים אלה (עד 1920).

בארכיון משרד החוץ בבון מצוי למעשה חומר על כל מכלול ענייניה של גרמניה בארץ ישראל מאז יסודו של האיגוד הצפון גרמני ועד שנת 1920. הפורענויות שעברו על הארכיון בעת מלחמת העולם השנייה ובעקבותיה פגמו אמנם בשלמותו, אולם בעיקרו של דבר מאפשרות תעודותיו לעקוב אחר התפתחות האינטרסים הגרמנים בארץ ישראל. יש בארכיון שפע של חומר על הפעילות הגרמנית המדינית, התרבותית, הכלכלית והמסיונרית-

מקורות היסטוריים על ארץ-ישראל בתקופת השלטון העות'מאני בארכיונים באוסטריה ובגרמניה

דתית בארץ ישראל, שהלכה והסתעפה מאד בשנות קיומה של הקיסרות הגרמנית; על נתיני גרמניה היהודיים בארץ ישראל והבעיות שהתעוררו בעניינם; על פעילות המעצמות האחרות בארץ ומדיניותן; על הסכסוכים סביב המקומות הקדושים; על אוכלוסיית הארץ ושלטונותיה; על עיתות המשבר בארץ (בעיקר בעקבות מלחמת רוסיה-תורכיה 1877—1878 ומהפיכת 'התורכים הצעירים' ב-1908—1909); על ביקורו של הקיסר וילהלם השני בארץ ישראל ב-1898 וכל הקשור בו, וכמובן על המתיישבים הגרמנים הנוצרים בארץ ישראל (הטמפלרים) שבעיותיהם העסיקו רבות את נציגיה הדיפלומטיים והקונסולריים של גרמניה בקושטא, בבירות, בירושלים, בחיפה וביפו ואת משרד החוץ בברלין. מן הראוי אולי להסב את תשומת ליבם של המתעדים להסתייע בתעודות הארכיון בבון אל ספרייתו העשירה של משרד החוץ הגרמני, הכוללת גם כתבי-עת רבים ויקרי מציאות מן התקופה הנדונה. כן יש להעיר, כי בגלל ריבוי המשתמשים בארכיון בבון חייבים המתעדים לעבוד בו להבטיח לעצמם מראש (ורצוי מוקדם ככל האפשר) מקום.

[3]

ארכיון הצבא בפרייבורג

(Militärarchiv, Freiburg/Br., Wiesentalstr. 10)

ארכיון הצבא הוא חלק מגנון הרפובליקה הגרמנית הפדראלית (Bundesarchiv) שמרכזו בקובלנץ. בשנת 1967 הועבר החומר הצבאי מקובלנץ לפרייבורג ועתה עוסקים בסידורו מחדש.

דומה כי רוב החומר בפרייבורג הנוגע לארץ ישראל תחת שלטון העות'מאנים מרוכז במדור הצי (לשעבר ארכיון נפרד — Archiv der Marine). על ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה מצוי חומר גם במדור הצבא ובמדור חיל האוויר הגמני שבארכיון זה. סיקור מלא על הדור האחרון של שלטון התורכים בארץ ישראל מצוי בפרייבורג בעיקרו של דבר על ידי 'דו"חות צבאיים-פוליטיים', שנכתבו בידי מפקדי אניות ושייטות גרמניות שפקדו את ארץ ישראל בתדירות גדולה והולכת, במקביל לקצב גידולו של צי המלחמה הגרמני ולהתפתחות העניין הגרמני באימפריה העות'מאנית ובים התיכון המזרחי. דו"חות מודיעיניים אלה מפוזרים בתיקי האדמירליות הגרמנית (Admiralität), בתיקי קאבינט הצי (Marinekabinett); בתיקי משרד הצי (Reichsmarineamt), בתיקי המפקדה העליונה של הצי/מטה הצי (Oberkommando der Marine/Admiralstab der Marine); בתיקי מפקד שייטת הצלבניות (Chef des Kreuzergeschwaders); בתיקי תחנות חוץ לארץ (Auslandsstationen); בתיקי מפקד צי המרחבים (Hochseeflotte) ובתיקים אחרים.

בשנת 1970 עדיין לא היו אפשרויות רבות לאתר בתוך הכמות העצומה של החומר את

התעודות הנוגעות לארץ ישראל. מאז הוחזר החומר מאנגליה (לשם הובא אחר מלחמת העולם השנייה) לא הצליחו אנשי הארכיון לשוב ולסדרו, אמנם הוחל בעריכת כרטסת חדשה (הכוללת גם מפתח גיאוגרפי) אולם עד להשלמתה תעבורנה שנים רבות. זאת על פי עדותם של אנשי הארכיון העושים מאמצים רבים לסייע בידי החוקרים גם במצב הקיים.

לפי שעה מותנה ניצול תעודות הארכיון (החומר שנוגע לענייננו) במידע מוקדם מפורט למדי – למשל הכרת שמות האניות שפקדו את הארץ ומועדי ביקורן. בדרך זו אפשר למצוא לפחות חלק מן הדו"חות המודיעיניים ב'ספרי האניות', הגם שספרים אלה כוללים על הרוב את הדו"חות המקצועיים (הימיים) בלבד ורק במקרים מעטים גם העתקים מן הדו"חות המעניינים אותנו.

כך עשויה להועיל גם הכרת שמותיהם של מפקדי האניות והשייטות שביקרו בארץ, שכן בתיקיהם האישיים של המפקדים יש לעיתים העתקים מן הדו"חות המודיעיניים ששלחו לממונים עליהם.

ל'דו"חות הצבאיים-פוליטיים' שכתבו מפקדי הצי הגרמני מאז שנות ה-70 של המאה ה'י"ט יש חשיבות מטעמים אחדים:

א. מבחינת האיות וההיקף יש מהם שחורגים מן הדו"חות הקונסולריים הגרמניים השיגורתיים שהתייחסו בדרך כלל לעניינים שוטפים, ורק לעיתים רחוקות סקרו את המצב בארץ בכללותו. דוגמה מובהקת לכך הוא דו"ח רב החובל פון האקה (Corwetten Capitain Graf von Hacke) מיום 6.5.1877 (סימנו בארכיון RM 1/PG/65269). בתעודות הארכיון הפוליטי של משרד החוץ הגרמני בבון לא מצאתי אף דו"ח אחד ברמה ובהיקף דומים, ואמנם, במשך שנים רבות שימש דו"ח זה מקור, שעליו הסתמכו אנשי משרד החוץ בברלין, בהתייחסותם לארץ ישראל ולגרמנים בה.

העתקים, קטעים, או תמציות מדו"חותיהם של אנשי הצי הוכנסו אמנם לעיתים לתיקי ארץ ישראל במשרד החוץ בברלין (ועדיין שמורים בארכיונו בבון). אך למותר לציין את עדיפותם של הדו"חות המקוריים והשלמים המצויים בפרייבורג. בשוליהם של אלה מצויות גם ההערות שנהג הקיסר וילהלם השני לרשום – דבר שהוא לעצמו בעל ערך רב להבנת המדיניות הגרמנית בתקופה זו.

ב. בניגוד לדו"חות הקונסוליה הכללית של גרמניה בארץ ישראל שהתרכזו בעיקר סביב הנעשה בירושלים ובמחזה, (יש לזכור את תנאי התחבורה דאו שהכבידו על הקונסולים לבוא ליפו ובעיקר לחיפה), בולט בדו"חות של אנשי הצי תיאור המתרחש ברצועת החוף של הארץ. לעובדה זו חשיבות גם בשל כך, שדו"חות הסוכנים הקונסולריים ביפו ובחיפה השמורים בבון לוקים בחסר רב.

ג. סיבה נוספת לחשיבותם של דו"חות אנשי הצי היא בכך, כי בהבדל מן הקונסולים הגרמנים לא ראו אנשי הצי צורך להתאים את דבריהם לטעמים (ולמדיניותם) של משרד

מקורות היסטוריים על ארץ-ישראל בתקופת השלטון העות'מאני בארכיונים באוסטריה ובגרמניה

החוץ בברלין או של השגרירות הגרמנית בקושטא. כך בא משקלם הרב של המתיישבים הגרמנים בארץ ישראל לכלל ביטוי מהימן יותר בדו"חות של אנשי הצי. הקונסולים היושבים בירושלים לא זו בלבד שלא הכירו מקרוב את המתיישבים (שרובם ישבו באזורי חיפה ויפו) אלא שלעיתים קרובות גם לא היו מעוניינים להעריך אל נכון וכראוי את משקלם — זאת בהתאמה עם מדיניותה של ברלין. בעניין זה יש כדי ללמוד על ערכם המעשי של דו"חות אנשי הצי: הישובי "הפוליטיקה הגבוהה" לא תמיד היו נהירים להם, ועל כן חזרו והתריעו על קיפוחם של המתיישבים הגרמניים הן על ידי השלטונות התורכיים המקומיים ועל כך שמעצמת-החסות הגרמנית מזניחה אותם אף היא. אין ספק כי במרוצת השנים הביאה עמדתם של קציני-צי בכירים אלה להעמקת המעורבות הגרמנית בארץ ישראל מעבר לגבול שנראה היה כרצוי בעיני משרד החוץ בברלין.

בסיכומו של דבר ניתן לומר כי תעודות הארכיון בפרייבורג, הגם שאל מרביתן קשה לפי שעה הגישה, הן חוליה נוספת בשלשלת המקורות המסייעים לנו ללמוד את תולדות הארץ בימי שלטון העות'מאנים — בעיקר משנות ה-70 של המאה הי"ט ואילך. בעיקר יש בהן כדי להשלים את ידיעותינו על האינטרסים הגרמנים בארץ ישראל, על המדיניות הגרמנית כלפי ארץ ישראל, על הלך הרוח בקרב אוכלוסיית הארץ (בעיקר יחסה אל המעצמות הגדולות) על תחרות המעצמות בארץ ועל כוחו של השלטון התורכי בארץ — תוך עמידה על הלכי הרוח בקרב מרכיביו המנהליים והצבאיים.

[4]

הארכיון המרכזי של מדינת וירטמברג בשטוטגארט

(Hauptstaatsarchiv Stuttgart Konrad-Adenauerstr. 4)

בארכיון זה מצויה כמות קטנה יחסית, אך חשובה, של מיסמכים הנוגעים לארץ ישראל מאז אמצע המאה הי"ט ועד תום מלחמת העולם הראשונה.

החומר הארץ ישראלי המצוי בשטוטגארט קשור ברובו הגדול באגודת הטמפלרים, שהתארגנה בממלכת וירטמברג באמצע המאה הי"ט, ובסוף שנות השישים החלה בהתיישבות מאורגנת בארץ.

ממשלת וירטמברג ובית המליכה שלה עקבו מלכתחילה בעניין רב אחר פעילותם של הטמפלרים — תחילה בגרמניה ואחר כך בארץ ישראל. עיקר החומר הארץ-ישראלי בארכיון זה מרוכז בשני מדורים:

1. 'Kabinettsakten IV, E 14 (1585) (Sekten und Schwärmer 1818–1887)' (תיקי הקאבינט המלכותי — כיתות ובעלי הזיה).
2. 'Acten des Königl. Ministeriums der auswärtigen Angelegenheiten E 46–48 (907)' (תיקי המיניסטרויון המלכותי לענייני חוץ)

אגב התחקות אחר צעדיהם של הטמפלרים מראשית התארגנותם והטיפול בענייניהם, הצטבר בשטוטגארט חומר חשוב על ארץ ישראל בתקופה הנדונה: דיווחים מפורטים של הטמפלרים על מפעל התיישבותם ועל פעילותם של המתיישבים הגרמנים בהפרחת הארץ; על המצב בארץ ישראל בכלל; על הבעיות שנתעוררו בין המתיישבים לבין הממשלה בקושטא, השלטונות התורכיים בארץ, האוכלוסיה המקומית של ארץ ישראל ובעיות שבין המתיישבים ונציגי הקונסולריים של גרמניה בארץ ישראל.

בסיונותיה של ממשלת שטוטגארט לפעול למען המתיישבים הגרמנים במשרד החוץ הקיסרי ואצל גורמים אחרים בברלין מאפשרים לנו לעמוד אל נכון על מדיניותה הכללית של גרמניה כלפי ארץ ישראל. לנקודה זו חשיבות רבה לנוכח העובדה, שככל הנראה לא הכתיב משרד החוץ בברלין קווי מדיניות ביחס לארץ ישראל (ועל כל פנים לא מצאנו בתעודותיו עדויות לכך). מדיניותה של ברלין באה איפוא לידי ביטוי, בעיקר בהתכתבותה עם משרד החוץ של וירטמברג. משרד זה, בבואו לטעון למען הטמפלרים, אילץ מעת לעת את ברלין להסביר את מניעי מדיניותה, שלא דווקא הניחה את דעתם של המתיישבים הגרמנים בארץ ישראל. מתוך התכתבות זו בין ברלין לשטוטגארט (שבחלקה היתה סודית) מתברר כי משרד החוץ הקיסרי נמנע מלעודד את ההתיישבות הגרמנית בארץ ישראל כדי לא למתוח את יחסי גרמניה עם האימפריה העות'מאנית (שהתיישבות הטמפלרים היתה למורת רוחה) ועם מעצמות אחרות, שהיה להן עניין בארץ ישראל. מסיבות מדיניות וכדי לא לעורר נגדה את דעת הקהל בגרמניה (שתמכה בעיקר הדבר בטמפלרים) נמנעה ממשלת ברלין מלהצהיר בגלוי על מדיניותה זו. מאחר שבמשרד החוץ בברלין (שמטמכיו שמורים היום בבון) נשתמר רק חלק קטן מן ההתכתבות עם שטוטגארט, יש משנה חשיבות לארכיון של וירטמברג שתעודותיו הן שמסייעות לנו להעמיד את מדיניותה של גרמניה כלפי ארץ ישראל באורה הנכון.

בקשר לארכיון של שטוטגארט מן הדין להזכיר גם את ספרייתה של מדינת וירטמברג, הארכיון. בספרייה זו שמורה הסידרה המלאה של בטאון הטמפלרים (*Württembergische Landesbibliothek, Kunrad-Adenauerstr. 8*) השוכנת ליד הארכיון. בספרייה זו שמורה הסידרה המלאה של בטאון הטמפלרים (*Die Warte des Tempels* (1845–1876 als *Süddeutsche Warte*, 1912–1917 als *Jerusalem Warte*)) מראשית הופעתו עד היום הזה. עד כמה שהדבר ידוע אין הסידרה המלאה (ובעיקר הכרכים הראשונים מן השנים 1845–1876 אך גם כרכים מאוחרים יותר מהמשך המאה הי"ט) מצויה בשום מקום אחר בעולם. הידיעות מן המתרחש בארץ ישראל, שהובאו אחת בשבוע בו ארטה הן המקור השוטף, המקיף והמהימן ביותר על פעילותם של המתיישבים הגרמנים בארץ ישראל, כשם שיש בהן חומר רב ערך ובלתי מנוצל עד כה לתולדות הארץ בכלל. דומה כי לא קיים מקור נוסף לתולדות הארץ (בעיקר בשליש האחרון של המאה הי"ט) שהביא בתדירות כזו ובהיקף כזה ידיעות שוטפות מארץ ישראל מבלי להיות כפוף (עד להעתקת מושב המערכת משטוטגארט לירושלים בשנת 1912) לצנזורה המחמירה

מקורות היסטוריים על ארץ-ישראל בתקופת השלטון העות'מאני בארכיונים באוסטריה ובגרמניה של השלטונות התורכיים. רמתם של כתבי העתון, התמצאותם בנעשה בארץ ושליטתם, לפחות באופן חלקי, בלשון הערבית מעניקה לווארטה יתרון גדול על הרבה מקורות אחרים בני אותה תקופה.

כן שמורות בספרייתה של מדינת וירטמברג (במדור Cod. hist. ful. 858) תעודות שונות הקשורות בראשית הנהלות הטמפלרים בארץ ישראל ובעיקר בהתקשרות הטמפלרים עם הנרי דינן (Henry Dunant – מייסד הצלב האדום) שהתחייב בשנת 1867 להפעיל השפעתו למען יתיר השער העליון לטמפלרים להתיישב בארץ ישראל.

